

2017–2018 METŲ
VISUOMENĖS
INFORMAVIMO
DEMOKRATINĖS
KULTŪROS PLĖTROS
GAIRĖS

2020-02-28 Nr.V3-54
Vilnius

TURINYS

1. ĮŽANGA.....	3
2. VISUOMENĖS INFORMAVIMO DEMOKRATINĖS KULTŪROS PLĖTROS GAIRĖS.....	4
2.1 Informacinių technologijų įtaka visuomenės raidai.....	4
2.2 Socialinės medijos kanalų įsigalėjimas.....	4
2.3 Pagarbos privatumui trūkumas	4
2.4 Piktnaudžiavimas saviraiškos laisve, gynyba nuo įžeidimo	5
2.5 Užsakomoji žurnalistika ir sąmoningas žiniasklaidos misijos atsisakymas	5
2.6 Kritika socialinių tinklų influencerių verslui, „demokratijai“	6
2.7 Duomenų apsaugos reforma. Reglamentas, kaip priedanga	7
2.8 Asmens duomenų vertės supratimas.....	7
2.9 Nekaltumo prezumpcija.....	8
2.10 Spaudos ekonominė krizė tęsiasi	9
2.11 Informaciniai karai.....	9
2.12 Šiuolaikinės žiniasklaidos ydos	10
2.13 Medijų vartojimo įpročių pokyčiai	10
2.14 Socialiniams tinklams netaikomi tokie patys profesionalumo standartai.....	10
2.15 Verslo, politikų ir žiniasklaidos „bendradarbiavimas“	10
2.16 Skaidrumo problema.....	11
2.17 Teisinio reglamentavimo pokyčiai.....	12
2.18 Savižudybių pateikimo žiniasklaidoje pokytis.	13
3. IŠVADOS	14

1. IŽANGA

Netruko prabėgti dveji metai ir vėl atėjo laikas žurnalistų etikos inspektoriui parengti ir paskelbti analitinę apžvalgą – visuomenės informavimo demokratinės kultūros plėtros 2017-2018 m. gaires. Šiuo centruotu dokumentu bandoma retrospektyviai apžvelgti pagrindines medijų lauko kaitos tendencijas, iškilusias problemas, svarbiausius teisinio reglamentavimo, susijusio su visuomenės informavimo sfera, pokyčius. Dveji metai yra sąlyginai trumpas laikotarpis, todėl daugelis dar praeitoje apžvalgoje pateiktų išvalgų apie medijų aplinkos iššūkius, įtakojančius demokratinės visuomenės informavimo kultūros kryptis, tebėra aktualios ir dabar.

Informacinės technologijos padarė milžinišką įtaką visuomenės raidai, integravosi į kasdienį gyvenimą, smarkiai išplėtė jos galimybių ribas. Bet kuris išmaniojo įrenginio savininkas gali tapti „piliečių žurnalistikos“ atstovu, kurti socialinės medijos turinį, perimti profesines žurnalistų teises. Iš savo įvaizdžio gausias auditorijas sekėjų subūrę asmenys tampa visuomenės nuomonę formuojančia, įvairius, net ir politinius, visuomenės pasirinkimus įtakojančia jėga. Socialinės medijos kanalai pardavinėdami užsakovui reikalingą informaciją ir nepažymėtą reklamą, konkuruoja su tradicinėmis komercinėmis žiniasklaidos priemonėmis, nors tokia prekybos informacija praktika absoliučiai nesuderinama su žodžio laisve.

Lietuva organizacijos „Reporteriai be sienų“ sudaromame pasauliniame žiniasklaidos laisvės reitinge iš 180 valstybių ir 2017, ir 2018 m. užėmė 36 vietą. Šis rodiklis, nors ir nebūdamas kritinis, signalizuoja apie problemas ir būtinybę gerinti situaciją. Prekyba užsakomaisiais straipsniais, manipuliavimas visuomenės nuomone, priklausomybė nuo reklamos užsakovų ar žiniasklaidos savininkų interesų – įsisenėjusios problemos, deformuojančios teisę žinoti ir keliančios grėsmę demokratinės visuomenės plėtrai. Tik nejausdama politinio ir komercinio spaudimo žiniasklaida gali atlikti nepriklausomo demokratijos sargo vaidmenį. Pagrindinė žiniasklaidos laisvės sąlyga – jos ekonominė nepriklausomybė. Visgi reikia pagaliau aiškiai pasakyti, kad žiniasklaida (išskyrus visuomeninį transliuotoją) yra verslas, pelno siekianti veikla, turinti veikti ir išgyventi konkurencinėmis rinkos sąlygomis. Dėl šios priežasties žiniasklaidos veiklos suderinamumas su demokratijos principais visada kelia ir nepatogius klausimus – kiek pati žiniasklaida nori tikros nepriklausomybės, ar vardan visuotinių demokratinių vertybių apsaugos yra pasiryžusi aukoti savo komercinius interesus ar bent juos apriboti. Teisingos pusiausvyros tarp šių iš esmės priešingų tikslų yra sunkiausiai sprendžiama šiuolaikinės žiniasklaidos laisvės problema.

Laisva, patikima ir atsakinga žiniasklaida yra pamatinis demokratijos elementas. Tik tokia žiniasklaida yra pajėgi užtikrinti Lietuvos Respublikos Konstitucijoje įtvirtintą, jos ginamą ir saugomą visuomenės interesą būti informuotai. Tai yra visuomenės informavimo idealas, tačiau jis praktiškai nesuderinamas su žiniasklaidos verslo dėsniais. Konkurencinėje žiniasklaidos verslo aplinkoje didžiausiu iššūkiu tampa išsaugoti demokratijos „sarginio šuns“ funkciją, vykdyti tam tikrą visuomeninę misiją, išlaikyti žurnalistinės etikos standartus, skatinti laisvas diskusijas, neatsižvelgiant į tai, kas neša pelną žiniasklaidos priemonių savininkams. Su tuo siejamas ne tik visuomenės informacinės kultūros lygis, bet ir demokratijos ateitis.

Nors vis garsiau kalbama apie „po-tiesos“ pasaulį, tačiau dar ieškoma, kaip neutralizuoti medijų kanalais platinamas melagingas naujienas (*fake news*), propagandą, dezinformaciją. Tenka pripažinti, kad efektyvių priemonių kovoti su šiais tiesą devalvuojančiais ir visuomenės nuomone manipuliuojančiais informacinės erdvės reiškinių neturime.

2. VISUOMENĖS INFORMATAVIMO DEMOKRATINĖS KULTŪROS PLĖTROS GAIRĖS

2.1 Informacinių technologijų įtaka visuomenės raidai

Informacinių technologijų plėtra daro svarbią įtaką visuomenės raidai, jos gyvenimo būdo pokyčiams. Technologinio progresas ženkliai paveikė ir visuomenės informavimo priemonių veiklą. Visame pasaulyje įsivyravo elektroninė komunikacija, o žmonių kasdienybę užvaldė išmaniųjų ekranų turinys. Labai padaugėjo skaitmeniniais kanalais skleidžiamos viešosios informacijos, išaugo duomenų srautai. Išmaniųjų technologijų savininkai tapo „piliečių žurnalistikos“ atstovais, operatyviai pranešančiais aktualią naujieną. Iš pasyvaus informacijos vartotojo šiuolaikinis žmogus tapo turinio, kuriuo dalijasi su kitais, kūrėju. Informacinės technologijos atvėrė plačias galimybes naudotis gausybe naujosios komunikacijos kanalų, skaitmeninių paslaugų, susirasti aktualiausias, labiausiai dominančias temas, vaizdus. Naudojamasi teikiamomis galimybėmis, tačiau neišvengta ir blogiausių pasekmių (susvetimėjimas, bendravimo problemos).

2.2 Socialinės medijos kanalų įsigalėjimas

Apžvelgiamu laikotarpiu viešojoje informacinėje erdvėje įsigalėjo interneto turinys ir ypač socialiniai tinklai. Komercine prasme jie tapo tradicinės žiniasklaidos konkurentais. Jie ženkliai išplėtė tradicinės žiniasklaidos ribas, įtvirtino piliečių žurnalistikos, kuri vis labiau konkuruoja su įprastine žiniasklaida, tačiau neprisiima atsakomybės už savo veiklą, tendencijas. Paskyrų socialiniuose tinkluose valdytojai, net neturėdami nieko bendra su žurnalisto profesine veikla, įgijo galimybę tapti viešosios informacijos rengėjais ir skleidėjais, pritraukti didžiulę sekėjų ir vartotojų auditoriją. Pradžioje naudoti kaip asmeninės informacijos sklaidos ir bendravimo tarp draugų platforma, socialiniai tinklai, kartu ir kitos netradicinės informavimo priemonės (blogai, YouTube kanalai, tinklalaidės/podkastai ir pan.) įgavo visuomenę dominančios ir aktualios viešosios informacijos sklaidimo priemonės funkciją. Greitas gyvenimo tempas suformavo informacijos vartotojų, ypač jaunesnio amžiaus, ratą, kurie juos dominančią viešąją informaciją, aktualias naujienas gauna per socialinius tinklus tik iš pasirinktų/sekamų nuomonės formuotojų, šeimos narių ir draugų. Pasirinkdami bendrauti ir gauti informaciją tik iš tų, kurie patinka, tokie informacijos vartotojai patenka į uždarą informacinį „burbulą“. Tokiu būdu informacinėje/skaitmeninėje visuomenėje atsiranda rizika, jog dalis žmonių pernelyg pasitikėdami socialiniuose tinkluose skleidžiamomis naujienomis, gyvena paralelinėse informacinėse erdvėse, „burbuluose“, kurie neatspindi realybės, o neretai kelia ir realų pavojų, nes socialiniuose tinkluose dažniausiai atsiranda ir plinta „fake news“, dezinformacijos, nesantaikos skatinimo apraiškos. Socialiniuose tinkluose gausu netikrų profilių, fiktyvių paskyrų, sukurtų tam, kad skleistų nedraugiškoms valstybėms naudingą turinį.

2.3 Pagarbos privatumui trūkumas

Skaitmeninės technologijos ir internetas Lietuvoje tapo prieinamas praktiškai visiems. Tai rodo informacinės visuomenės plėtrą, tačiau kartu kelia rimtą pavojų privatumui, teisei į atvaizdą, nes jų apsauga galioja ne tik tradicinėse žiniasklaidos priemonėse, bet ir socialiniuose tinkluose. Turėdami galimybę kurti ir viešai skleisti turinį, socialinių medijų vartotojai nesusimąsto, kad nuolat publikuodami nuotraukas, įvairius video, nuvertina savo ir savo vaikų, ypač mažamečių ar dar net negimusių, privatumą, asmens duomenis, kurie skaitmeninėje eroje yra didelė vertybė. Ypač trūksta suvokimo, kad skaitmeninis identitetas, ypač vaikų, turi būti apsaugotas. Kai patys žmonės negerbia ir nevertina savo skaitmeninio privatumo, vis dažnesniu reiškiniu tampa asmens tapatybės vagystės. Pastebima pavojinga tendencija, kad privačių nuotraukų be jose pavaizduotų asmenų sutikimo skelbimas socialiniuose tinkluose naudojamas ne tik iš nežinojimo, bet ir esant konfliktiniams asmenų santykiams, kerštauojant, esant nesutarimams šeimoje, siekiant priversti įvykdyti prisiimtus įsipareigojimus, klaidingai manant, kad jei pats žmogus paskelbė viešai savo nuotrauką arba tokią nuotrauką paskelbė visuomenės informavimo priemonė, tai ją galima toliau platinti neprašant sutikimo ir pan.

2.4 Piktnaudžiavimas saviraiškos laisve, gynyba nuo įžeidimo

Neteisingai suvokdami demokratines vertybes, kai kurie asmenys piktnaudžiauja žodžio laisve, peržengia leistinas saviraiškos laisvės ribas, pavyzdžiui, nesąžiningai, neetiškai, užgauliai reiškia nuomones, komentarus, vertinimus. Neretai net neslepamos išankstinės nuostatos, šališkas požiūris į nagrinėjamą temą ar jos veikėjus. Pasitaiko net išgalvotų, niekada nebuvousių pokalbių „išklotinių“ paviešinimų, po kurių suinteresuotiems asmenims tenka keletą metų bylinėtis teismuose, siekiant apginti pažeistą garbę ir orumą, dalykinę reputaciją. Galima konstatuoti, kad dar 2015 m. dekriminalizavus įžeidimą ir nesukūrus kitų (alternatyvių) teisinės gynybos mechanizmų, labai sumenko galimybė apsiginti nuo dažnai piktybiško, demonstratyvaus, ciniško žmogaus garbės ir orumo žeminimo atvejų viešojoje erdvėje. Vienintele atgrasančia priemone apsiginti nuo sąmoningos, tyčinės ir užgaulios, turint tikslą viešai pažeminti kitą asmenį, skleidžiamos informacijos, liko paties asmens kreipimasis į teismą civiline tvarka su ieškiniu dėl neturtinės žalos atlyginimo. Šis teisminis pažeistų žmogaus teisių gynybos būdas priklauso nuo nukentėjusiojo finansinio pajėgumo. Žinant, kad neturtinės žalos įrodinėjimas teisme yra sudėtingas, o viešųjų asmenų atžvilgiu teismų praktika formuojama ta linkme, kad neturtinė žala nepriteisiama arba jei priteisiama, tai tik simbolinė, galima konstatuoti, kad teisių gynybos priemonių nuo piktybiško garbės ir orumo pažeidinėjimo (kraštutinai įžeidžios saviraiškos formų) arsenalas yra akivaizdžiai nepakankamas.

2.5 Užsakomoji žurnalistika ir sąmoningas žiniasklaidos misijos atsisakymas

Viešojoje informacinėje erdvėje įsigalėjo užsakomųjų straipsnių skelbimo praktika, kai žiniasklaida už pinigus skelbia informaciją apie valdžios institucijų, verslo struktūrų, reklamdavių veiklą. Informacijos pardavinėjimas už pinigus prieštarauja demokratinėi žiniasklaidos paskirčiai, nes pateikia užsakovui reikalingą informaciją ir apriboja auditorijos teisę į objektyvios informacijos sklaidą. Žiniasklaidai uždirbant iš verslo ir politikos atstovų interesų, kai kuriama užsakovams palanki visuomenės nuomonė, atsisakoma „sarginio šuns“ funkcijos, demokratija susiduria su pačiais grėsmingiausiais iššūkiais. Užsakomoji informacija, nors ir reiškia žiniasklaidos savininkų pajamas, tačiau iš esmės pamažu ją ir naikina: menkina visuomenės pasitikėjimą žiniasklaida, kuris ir yra svarbiausias jos turtas.

Pagal galiojantį teisinį reguliavimą viešosios informacijos rengėjais ir (ar) jų dalyviais negali būti valstybės ir savivaldybių institucijos ir įstaigos (išskyrus mokslo ir studijų institucijas bei švietimo įstaigas), taip pat juridiniai asmenys, kurių steigėjas, dalininkas ar akcininkas yra valstybė (savivaldybė) jos institucija ar įstaiga. Praktikoje šis teisinis ribojimas netenka prasmės, nes visiems šiems subjektams nedraudžiama būti žiniasklaidos turinio užsakovais ir generuoti politinį komunikacinį, neretai viešųjų ryšių agentūrų paruoštą, turinį už valstybės pinigus. Valdžios institucijų veiklos viešinimui skirtos lėšos garantuoja išskirtinai pozityvų politikų veiklos pristatymą žiniasklaidoje, t. y. tampa politine reklama. Tokia per veiklos viešinimą užsakyta politinė komunikacija dažniausiai būna niekaip nepažymėta.

Biudžeto pinigai, skiriami valdžios institucijų veiklos viešinimui, komunikacijai, perkant plotą visuomenės informavimo priemonėse, didina žiniasklaidos pajamas ir sukuria ydingus valdžios ir žiniasklaidos santykius, nesuderinamus su sąžiningos žurnalistikos standartais. Visuomenei ir toliau lieka nežinoma, kokios sumos (milijonai) jos pačios pinigų išleidžiami valdžios institucijų savigyrai ir savireklamai žiniasklaidoje, kokius pelnus tai krauna viešųjų ryšių agentūroms ir žiniasklaidos savininkams. Per užsakomąją informaciją skleidžiama politiškai šališka informacija, kitaip tariant, įteisinama politinė propaganda.

Visuomenės informavimo įstatyme įtvirtintas teisinis reguliavimas, sudarantis palankias sąlygas nepažymėtos užsakomosios informacijos skleidimui, per apžvelgiamą laikotarpį nekito. Užsakomųjų

straipsnių ir tikrojo žurnalistinio turinio atskyrimo nebuvimas kelia rimtų problemų. Iš to kyla pavojus žmogaus teisei į objektyvią informaciją. Skaitytojai nepažymėtų užsakomųjų straipsnių neatskiria nuo žurnalistikos produkto, todėl lieka neaiškus tokio straipsnio tikslas, užsakovas (iniciatorius), jo ryšiai su žiniasklaidos priemonės valdytoju ir kt. Visi šie veiksniai, jei būtų nurodyti, rodytų ne tik žiniasklaidos priemonės savininkų supratimą apie skaidrumą, bet pasitarnautų ir kaip manipuliavimo visuomenės nuomone prevencijos priemonė.

Paradoksalu, tačiau kol Visuomenės informavimo įstatyme nėra teisės normos, draudžiančios užsakomąją informaciją (ką savo esme įtvirtina Lietuvos visuomenės informavimo etikos kodekso 2 straipsnio nuostatos, jog viešosios informacijos rengėjai ir skleidėjai informacijos neturi laikyti nei savo nuosavybe, nei preke, jog informacijos laisvė nesuderinama su viešosios informacijos pirkimu už pinigus ar kitokį atlygį), tol atitinkamos užsakomosios informacijos skleidimas už atlygį Visuomenės informavimo įstatymo nepažeidžia, nors su sąžininga žurnalistika neturi nieko bendra. Ne tik tradicinė žiniasklaida, bet ir socialiniuose tinkluose išpopuliarėję žurnalistai-nuomonės lyderiai/formuotojai naudojami Visuomenės informavimo įstatymo suteikiamomis galimybėmis užsidirbti skleidžiant nepažymėtą užsakomąją informaciją. Paašškėjus konkrečioms atvejams apie žurnalistų pardavinėjamas nuomones, net pažadai gautus pinigus skirti labdarai, nepadedą atsikratyti garbės nedarančios užsakymų (lobistinių) vykdytojų etiketės.

Visuomenė dažnai nesuvokia, kad žiniasklaida (išskyrus nacionalinę transliuotoją, finansuojamą iš biudžeto) yra verslas, todėl iš jos laukia kokybiškos, aktualios, profesionalios informacijos, misijos, nors pačios žiniasklaidos tikslas – pelnas savininkams. Tai paaiškina, kodėl net žinių programos komerciniuose kanaluose kartais pradedamos įžymybių skandalais, triukšmingu asmeninių santykių aiškinimusi, o ne viešąjį interesą tenkinančiomis temomis, kodėl skelbiamos rėksmingos antraštės, neatitinkančios publikacijų turinio, bulvarinis turinys, apnuogintas kūnas, tragedijos ir pan. Investuoti į tiriamąją žurnalistiką yra brangu, o bevertis, tabloidinis turinys greitai pasiekia aukštus reitingus ir generuoja pajamas.

Viešųjų ryšių, turinio marketingo specialistų, užsakovų kuriamas (inicijuojamas) turinys išstumia profesionalią žurnalistiką, siaurina jos ribas. Specialieji turinio projektai, „partnerių turinys“ – tai vis žiniasklaidos verslo produktai, už kurių skelbimą sumokant ir juos platinant tikimasi pajamų, populiarumo. Net ir išprususiam informacijos vartotojui nelengva atskirti, kur žurnalistikos produktas, o kur publikacija, kurios tikslas – siekis įtakoti būsimų klientų pasirinkimą, finansinė konkrečios bendrovės nauda. Tokiu būdu informacijos vartotojai yra kvailinami, jais manipuluojama.

2.6 Kritika socialinių tinklų influencerių verslui, „demokratijai“

Iš nuolatinės informacinių technologijų plėtros, spartaus jų vystymosi ir šio proceso nulemtos informacinės visuomenės kaitos tikėtasi labai daug: daugiau galimybių įvairių nuomonių ir informacijos sklaidai, daugiau demokratijos, pakantumo, dialogo, skirtingų įžvalgų ir saviraiškos formų, kritinio mąstymo ir pan. Visgi įvykę pokyčiai atnešė ne vien tik lauktus teigiamus rezultatus. Įvyko nelaukta visuomenės fragmentacija, susipriešinimas, netolerancijos/neapykantos didėjimas, užsidarymas „burbuluose“, išryškėjo pavojus privatumui, privatumo sumažėjimas, patyčios, sekimas per įvairias automatinius procesus, programinės sekimo įrangos mechanizmus, šnipinėjimo programos, profiliavimo technologijos ir pan.

Vis dažniau pasigirsta diskusijos, ar išliks žurnalisto profesija, ar dar reikalingi profesionalūs žurnalistai. Tradiciškai buvę tarpininkais tarp visuomenės ir politikos atstovų, profesionalūs žurnalistai tampa neberekalingi. Įsivyravus užsakomajam politiniam turiniui, viešųjų ryšių

paslaugoms, tikrieji žurnalistai netenka darbo arba patys tampa viešųjų ryšių specialistais. Informacijos tapimas preke ne tik naikina pačią žurnalistiką, bet ir griaua demokratijos pagrindus.

2.7 Duomenų apsaugos reforma. Reglamentas, kaip priedanga

Apžvelgiamu laikotarpiu itin reikšminga naujove tapo įgyvendinama Europos Sąjungos asmens duomenų apsaugos reforma. Nuo 2018 m. gegužės 25 d. pradėtas taikyti pagrindinis duomenų apsaugos reformos teisės aktas – Bendrasis duomenų apsaugos reglamentas (toliau – Reglamentas). Šiuo dokumentu padidintas bendras duomenų apsaugos lygis, sugriežtinti asmens duomenų teisinės apsaugos reikalavimai ir išplėsta asmeninės duomenų subjektų informacijos kontrolė. Vis didėjant duomenų srautams, duomenų subjektai įgijo galimybę labiau kontroliuoti savo asmens duomenų tvarkymą ir jaustis saugesni skaitmeninėje erdvėje. Reglamentas suteikia teisę atgauti duomenis, kuriuos kažkas prieš tai yra surinkęs neteisėtai.

2018-06-30 Seimas priėmė naują Asmens duomenų teisinės apsaugos įstatymo redakciją, tokiu būdu Lietuvos nacionalinės teisės normos buvo suderintos su Reglamentu. Naujojoje įstatymo redakcijoje nustatytos taisyklės, kurios saviraiškos laisvės realizavimą suderina su asmens duomenų apsauga. Įstatyme įtvirtintas žurnalistų etikos inspektoriatas, kaip priežiūros institucijos, kai asmens duomenys tvarkomi žurnalistikos tikslais ir akademinės, meninės ar literatūrinės saviraiškos tikslais, teisinis statusas, įgaliojimai, nustatyta pažeidimų nagrinėjimo ir administracinių baudų skyrimo tvarka. Kalbant apie žiniasklaidos sritį, asmens duomenų tvarkymui žurnalistikos tikslais Lietuvoje yra suteiktos plačios išimtys, pavyzdžiui, teisė būti pamirštam, teisė susipažinti su duomenimis, teisė į duomenų perkeliamumą ir kt. Lietuvoje yra netaikomos. Taigi žiniasklaida naudojami specifinėmis teisėmis, garantijomis ir išimtimis iš bendrų asmens duomenų apsaugos taisyklių.

Iki reformos dažnai atsainus požiūris į duomenų apsaugą ir privatumą pamažu, bet keičiasi teigiama linkme. Visgi šie pasikeitimai duomenų apsaugos srityje neretai įgauna žurnalistų veiklą ribojančias formas. Per apžvelgiamą laikotarpį išryškėjo Reglamento interpretavimo problemos, ypač kai klaidingai teikiant prioritetą asmens duomenų apsaugai, o jei tiksliau, nepagrįstai prisidengiant Reglamentu, nukenčia visuomenės teisė žinoti viešąjį interesą tenkinančius faktus, istorijas, jų herojus. Žurnalistų etikos inspektoriatas veikloje vertinti atvejai leidžia su apgailėstaviu konstatuoti, kad Reglamentas įgavo priedangos efektą žurnalistams prašant informacijos iš valstybės ir savivaldybių institucijų ir įstaigų. Žurnalistams atsisakoma suteikti prašomą informaciją motyvuojant tuo, kad tokia informacija yra apsaugos objektas pagal Reglamentą ir negali būti teikiama be duomenų subjekto sutikimo. Kiekvienas atvejis vertintinas individualiai, tačiau informacijos laisvė apima ir teisę gauti informaciją iš valstybės, savivaldybių institucijų, kurios neturi sudaryti kliūčių viešojo intereso informacijos rinkimui ir skelbimui. Reglamento nuostatos negali būti interpretuojamos taip, kad šis žmogaus teises užtikrinantis dokumentas, priešingai savo prigimčiai, taptų kliūtimi žurnalistams atlikti profesines pareigas, ypač kai kalbame apie žurnalistinius tyrimus, susijusius su viešaisiais asmenimis.

Apžvelgiamu laikotarpiu išryškėjo ir kitos su informacijos rinkimu susijusios problemos – apribota žurnalistų prieiga prie registru duomenų, įtempti valdžios ir žiniasklaidos santykiai, kulminaciją pasiekę žurnalistams kreipusis į teismą dėl Vyriausybės kanceliarijos atsisakymo suteikti prašomą informaciją (Vyriausybės pasitarimo garso įrašą).

2.8 Asmens duomenų vertės supratimas

Didinant visuomenės informuotumą apie duomenų apsaugos reformą, siekiama stiprinti supratimą, kad asmens duomenys yra vertybė. Šį faktą jau seniai suvokė didieji pasaulio asmens duomenų

valdytojai (tvarkytojai), kurių rankose koncentruojasi didžiausi asmens duomenų, ypač asmeninės informacijos, kiekiai, pvz., *Facebook* bei kiti socialiniai tinklai. Būtent dėl asmens duomenų koncentracijos *Facebook* rankose ir atsiranda didžiausias pavojus, kurį tik dabar visuomenė pradeda suvokti. Skatindamas (padarydamas taip), kad žmonės praleistų kuo daugiau laiko jo platformose, *Facebook* surenka reikalingą asmeninę vartotojų informaciją ir veikdamas išimtinai verslo metodais, kurių tikslas – duomenų ir reklamos pardavimai, *Facebook* surinko ir ėmė valdyti globalų duomenų monopolį. Po *Cambridge Analytica* skandalo pagaliau suvokta, jog socialiniai tinklai valdo galios ir kontrolės mechanizmus, darančius manipuliatyvią įtaką pasaulinei politikos ir demokratijos raidai. Imta garsiau kalbėti apie *Facebook* piktnaudžiavimą savo galiomis, grėsmę šalių nacionaliniam saugumui, demokratinėms vertybėms ir pan. Šis skandalas privertė susimąstyti ne tik paprastus *Facebook* vartotojus, bet ir atsakingas pasaulio valstybių institucijas apie naujųjų technologijų, kaip galios ir įtakos darymo instrumentų, keliamą pavojų.

2.9 Nekaltumo prezumpcija.

Kintant informacinei aplinkai, išgalint socialiniams tinklams, vis daugiau nerimo kelia netinkamas pagrindinių visuomenės informavimo principų laikymasis arba jų nesilaikymas. Ypač problemiškas tapo nekaltumo prezumpcijos principo užtikrinimas, nes teismo procesai iš teismo posėdžių salių persikėlė į žiniasklaidos priemones, socialinius tinklus, kur procesinė įtariamųjų, kaltinamųjų, teisiamųjų padėtis nelaukiant galutinio teismo verdikto iš karto transformuojama į nuteistojo. Žmogaus apkaltinimas, priskyrimas prie nusikaltėlių nesant galutinio teismo nuosprendžio yra grubus žmogaus teisių pažeidimas. Dar blogiau, kad nekaltumo prezumpcijos principo nesilaiko teisėsaugos institucijos (pvz., policija), savo pranešimuose spaudai ignoruodamos įtariamųjų teises ir iš anksto sprendamos jų kaltės klausimus. Toks žmogus automatiškai pasmerkiamas ir atsiduria bejėgiškoje padėtyje prieš teisėsaugos institucijų ir žiniasklaidos galią formuoti išankstines visuomenės nuostatas dėl jo kaltės, kuri dar nėra įrodyta. Šiame kontekste svarbu pabrėžti, kad draudimas skleisti informaciją, pažeidžiančią nekaltumo prezumpciją yra imperatyvi teisės norma ir jokios išimtys jai netaikomos. Iš to seka, kad viešosios informacijos rengėjai (skleidėjai), remdamiesi ar net cituodami oficialius, viešai paskelbtus teisėsaugos institucijų pranešimus spaudai, kuriuose nesilaikoma nekaltumo prezumpcijos, negali remtis Visuomenės informavimo įstatymo 54 straipsnyje įtvirtinta redakcinės atsakomybės netaikymo išimtimi.

Iki 2018 m. pradžios galiojęs Visuomenės informavimo įstatyme įtvirtintas teisinis reglamentavimas neužtikrino efektyvios gynybos nuo viešojoje informacijoje stebimo nekaltumo prezumpcijos pažeidimo, nes jam konstatuoti buvo reikalingos dvi konjunkcijos tipo (jungiamasis žodis „ir“) sąlygos, t. y. tam, kad būtų konstatuojamas nekaltumo prezumpcijos pažeidimas, buvo reikalinga konstatuoti ir kliudymo teisminės valdžios nešališkumui sąlygą. Pastaroji dėl savo neapibrėžtumo ir įrodinėjimo sunkumų praktiškai niekada nebuvo nustatyta, todėl ir pati Visuomenės informavimo įstatymo 19 straipsnio 3 dalis, įtvirtinanti du būtinus nustatyti draudžiamos skleisti viešosios informacijos kriterijus, buvo nepritaikoma. Ši teisinio reglamentavimo ir teisės normos praktinio pritaikymo problema išspręsta pakeitus Visuomenės informavimo įstatymo 19 straipsnio 3 dalį ir nekaltumo prezumpciją pažeidžiančią informaciją atirbojus nuo kliudančios teisminės valdžios nešališkumui, pastarosios sąlygos iš viso atsisakant. Toks draudžiamos viešai skleisti informacijos kriterijų išgryninimas skatina žiniasklaidos atsakomybę ir pagarbą žmogaus teisėms.

Šiame kontekste vis dažniau pasigirsta nuomonių apie savireguliacinės normos, kad paskelbus įtariamojo, kaltinamojo, teisiamojo pavardę, o vėliau tas nusikaltimas neįrodomas, tai žurnalistai, viešosios informacijos rengėjai (skleidėjai) privalo nedelsdami informuoti visuomenę, jog tas asmuo nekaltas, perkėlimo į įstatyminių lygį.

Kita apžvelgiamu laikotarpiu išryškėjusi problema – žvalgybos tikslais vykdytų tyrimų informacijos (įvairių slaptųjų pažymų, raštų) paviešinimas per visuomenės informavimo priemones. Paprastai tokios informacijos turinys būna skirtas tik tarnybiniam naudojimui, bet neretai nuteka ir į viešumą. Toks institucijų surinktos žvalgybinės informacijos apie asmenį panaudojimas kelia grėsmę ne tik reputacijai, bet ir asmens teisei į privataus gyvenimo apsaugą, nes būna paviešinama surinkta informacija apie privatų, asmeninį žmogaus, jo šeimos gyvenimą, draugus, pomėgius, laisvalaikį ir pan. Teisėsaugos (slaptųjų tarnybų) institucijų joms vykdančioms savo funkcijas surinkta, o vėliau žiniasklaidoje paviešinta informacija tampa ir skundų žurnalistų etikos inspektoriumi, ieškinių teismams objektu. Situacijose, kai informaciją apie asmenį paskleidžia valstybės institucijos, labai sunku pasinaudoti teise į veiksmingą teisinę gynybą. Informacijos, kurią žurnalistai gauna iš oficialių šaltinių ir pareigūnų, viešosios informacijos rengėjas (skleidėjas) neprivalo papildomai tikrinti. Tokiai informacijai, o ypač oficialiems dokumentams, ir informacijos vartotojai teikia didesnę svarbą. Taigi paviešinus atitinkamą slaptąją ar išslaptintą slaptųjų tarnybų pažymą ar jos ištrauką per visuomenės informavimo priemones, asmuo, apie kurį pažymoje surinkta informacija, būna ne tik sukompromituojamas, bet neretai praranda darbą ar nebūna paskiriamas į tam tikras pareigas. Ilgą laiką tokios pažymos buvo neskundžiamos, už jas niekas neprisiėmė atsakomybės, nors sudaromos akivaizdžios sąlygos žmogaus teisių pažeidimui. Visgi paskutiniu laiku ryškėja tendencija, jog žmogaus teisių žiniasklaidoje pažeidėjais pripažįstami ne tik žiniasklaidos atstovai, bet jais vis dažniau bandoma pripažinti valstybės (slaptųjų tarnybų) institucijas, nes teisinėje valstybėje niekas negali turėti imuniteto skundams ar teisiniams ieškiniams, kuriais ginamos pažeistos neturtinės asmenų teisės.

2.10 Spaudos ekonominė krizė tęsiasi

Spausdintoms visuomenės informavimo priemonėms ekonominė krizė vis dar tęsiasi, o įsigalėjus naujosios medijų formoms, vargu ar kada baigsis. Spausdintinės žiniasklaidos apimtys sparčiai mažėja, jų vietą užima internetinė žiniasklaida. Turėdamas galimybę gauti visas aktualias naujienas ir kitokį nemokamą turinį internete, tik itin ištikimas skaitytojas perka laikraštį ar žurnalą, todėl mažėja popierinės spaudos auditorija, o kartu ir pajamos iš reklamos, prenumeratos, todėl probleminiu tampa pats popierinių leidinių gyvybingumas. Spauda nyksta ne tik dėl technologijų poveikio, bet ir dėl kintančio visuomenės gyvenimo ritmo, būdo, žmonės vis mažiau koncentruoja dėmesį į tekstą, tampa priklausomi nuo išmaniųjų ekranų transliuojamų reginių, nori daugiau pramogų, mobilumo. Vien tik tiesioginis spausdinto leidinio teksto perkėlimas į internetą (dubliavimas) nėra išeitis, nes yra pavojingas paties spausdinto leidinio išlikimui. Bandydama išgyventi spauda skaitmenizuojasi, transformuojasi, keliasi į internetą, tačiau būdama nusilpusi, sunkiai atlaiko didžiųjų medijų portalų, naujųjų informacijos sklaidos formų konkurenciją. Taigi regioninė, kultūrinė spauda, jos internetinės versijos pasižymi selektyvia, nišine auditorija ir be valstybinės paramos praktiškai neišgyvena. Pasigirsta minčių bandyti apmokestinti internetinį žiniasklaidos turinį, tačiau tokią idėją praktiškai įgyvendinti gana rizikinga. Akivaizdu, kad už turinį mokantis vartotojas keltų informacijos kokybės kartelę į daug aukštesnį lygį, ir iš viso neaišku, kiek vartotojų būtų pasiryžę mokėti už turinį internete, o ne ieškoti alternatyvių nemokamų šaltinių.

2.11 Informaciniai karai.

Lietuva buvo tarp pirmųjų jau prieš keletą metų pradėjusių garsiai kalbėti apie informacines grėsmes, jų įtaką demokratiniams procesams. Ieškoma kaip viešojoje erdvėje identifikuoti ir kovoti su *fake news*, propaganda, dezinformacija. Kuriami dirbtiniu intelektu paremti technologiniai įrankiai, padedantys atpažinti melagingas naujienas ir užkirsti kelią jų plitimui. Ypač teigiamai išsiskyrė viešosios informacijos rengėjai (skleidėjai), kurie solidarizuojasi ir kuria iniciatyvas, skirtas kovoti su dezinformacija (pvz., projektas demaskuok.lt). Su Lietuvą menkinančios ir valstybingumui kenkiančios informacijos sklaida, karo ir neapykantos kurstymu, platinimu

rusiškuose televizijų kanaluose bandoma kovoti laikinai stabdant rusiškų televizijos programų retransliavimą. Ši kova atkreipia visuomenės dėmesį į problemą, skatina diskusijas apie informacinio karo pavojus, tačiau pasirinktas būdas – programų retransliavimo stabdymas kelia abejonių dėl efektyvumo, nes pakanka užsisakyti papildomą mokamą paketą arba rinktis transliacijas internete, ir žiūrovai gali toliau sėkmingai jas matyti.

2.12 Šiuolaikinės žiniasklaidos ydos

Žiniasklaidoje nuvilia menkavertis turinys, paviršutiniškumas, neretai silpnas įsigilinimas į aprašomą problemą, vis mažesnis dėmesys kalbos taisyklingumui, manipuliacijos antraštėmis, skandalų ir sensacijų vaikymasis. Nors informacijos ir pasirinkimo yra labai daug, tačiau informacinio triukšmo, greitojo „informacinio maisto“ pilna, o kokybiškos, išanalizuotos, patikimos ir vertingos informacijos trūksta. Komercinės žiniasklaidos priemonės neretai taikosi prie primityvaus mentaliteto ir skonio, skurdžiausio išsilavinimo žmogaus informacinių poreikių. Norint pranešti naujieną kuo greičiau, aukojama informacijos kokybė, kalba. Greitai pamiršamos ir toliau nebeplėtojamoms temoms, kuriomis auditorija pradžioje labai domisi. Pastebimas išaugęs gramatinių klaidų tekstuose skaičius. Apskritai žiniasklaida Lietuvoje vis dar nenori pripažinti ir taisyti savo padarytų klaidų, nors internetinėje erdvėje tai ypač nesunku padaryti. Klaidų atitaisymas ne kenktų, o kaip tik padėtų gerinti redakcijos reputaciją, rodytų aukštą jos atsakingumo lygį.

2.13 Medijų vartojimo įpročių pokyčiai

Tradiciniai žiniasklaidos kanalai – televizija ir radijas – orientuojasi į naujas auditorijas ir išlieka tarp populiariausių medijų formų, tačiau visuomenėje stebimi medijų vartojimo įpročių pokyčiai. Tai susiję su informacinių technologijų, keičiančių visų mūsų gyvenimą, raida, kintančiais informacijos sklaidos būdais, kurie daro įtaką ir informacijos vartotojų įpročiams bei įgūdžiams. Įsitvirtina naujos medijų formos – tinklalaidės (podkastai), naujųjų medijų agentūros, taip pat platformos, pa(iš)laikomos rėmėjų (vartotojų). Socialiniuose tinkluose ir portaluose vis labiau įsitvirtina vaizdo turinys.

2.14 Socialiniams tinklams netaikomi tokie patys profesionalumo standartai

Visgi naujosios informacijos sklaidos formos, ypač socialinių tinklų medija, nors ir turi gausias auditorijas, pritraukia reklamą, sudaro konkurenciją tradicinėms visuomenės informavimo priemonėms, tačiau negali būti statoma į tą pačią gretą su tradicine žiniasklaida kalbant apie pagrindinių žurnalistikos principų ir profesionalumo kriterijų laikymąsi. Iš esmės tai yra pramogos erdvė, įvairiausių nuomonių raiškos arena, todėl žurnalistikos standartai praktiškai nepritaikomi. Visgi tai nereiškia, kad paties asmens susikurtas informacinis kanalas yra jo saviraiškos laisvės raiškos „komforto zona“, kurioje negalioja jokios atsakomybės taisyklės. Nagrinėjant asmenų skundus susiduriame su konfliktiškomis situacijomis, kai socialinių tinklų paskyrų valdytojais nesutinka, jog jie laikomi viešosios informacijos rengėjais (skleidėjais), absoliutina savo laisvę skleisti bet kokią informaciją. Tokia pozicija yra nepagrįsta, nes nors ir būdama pamatine demokratinės valstybės vertybe, saviraiškos laisvė negali legalizuoti nesantaikos kalbos, neapykantos kitokiems, kitaip mąstantiems raiškos, negali būti toleruojamas baudimas viešumu, patyčios, „Linčo teismai“ ir pan. Piktnaudžiavimas teise skleisti informaciją nėra ir negali būti laikomas teisėta saviraiška ne tik tradicinėse medijose, bet ir naujuosiuose informacijos sklaidos kanaluose virtualioje erdvėje.

2.15 Verslo, politikų ir žiniasklaidos „bendradarbiavimas“

Šiuolaikinis žiniasklaidos verslas neretai susijęs ir su kitomis verslo rūšimis. Visuomenės informavimo priemonės valdo įvairiomis verslo rūšimis besiverčiantys ūkio subjektai. Pavojinga, kai verslininkai jų valdomą žiniasklaidą išnaudoja kaip priemonę įtakai daryti ir pajamoms didinti, dar

pavojingiau, kai verslas ir žiniasklaida sąveikauja su politikos interesais. Neskaidrios žiniasklaidos savininkų, verslo ir politikų sąveikos tampa korupcinių skandalų, baudžiamųjų korupcinio pobūdžio bylų objektu. Tai mažina pasitikėjimą žiniasklaida ir kelia grėsmes demokratijai, nes užuot atspindėjusi bendrąjį visuomenės interesą, nuo verslo grupių priklausoma žiniasklaida vykdo lobistinius užsakymus, savo kanalais transliuoja verslo grupių ar valdžios interesus propaguojančias idėjas, aktyviai dalyvauja politinės komunikacijos procesuose. Visos trys grandys – žiniasklaida, verslas, politikai (valdžia) – yra susijusios, sąveikauja tarpusavyje, turi savų tikslų ir interesų. Tiek verslas, tiek politikai siekia, kad per žiniasklaidos kontroliuojamus kanalus būtų kuriama jiems palanki viešoji erdvė, visuomenę pasiektų jų pageidaujama informacija, būtų formuojamos atitinkamos visuomenės nuomonės, nuostatos, įtakojančios jų pasirinkimus. Šioje interesais sąveikaujančių grandžių triadoje sąžiningai žiniasklaidai tenka sunkiai įveikiamas iššūkis – veikiant rinkos sąlygomis ginti demokratines vertybes, tarp kurių ir reali nepriklausomybė nuo verslo ir politinės valdžios užsakymų. Brandžios demokratijos valstybėse auditorijos pasitikėjimu kaip savo stiprybe gali remtis tik tos visuomenės informavimo priemonės, kurios laikosi įstatymų, žurnalistinės etikos standartų, kurios ne slepia padarytą klaidą, o viešai dėl jos atsiprašo.

Žiniasklaidos laisvė ir demokratija susiduria su rimtomis problemomis, kai politikai ar su jais susiję asmenys, įmonės valdo žiniasklaidos priemones ir daro įtaką jų turiniui. Politinis spaudimas ryškiau pastebimas regionuose. Gavę ar siekdami gauti biudžetinių viešinimo lėšų, viešosios informacijos rengėjai (skleidėjai) apriboja kritinį turinį ir valdžią atstovaujantiems politikams nepalankių žinių bei nuomonių sklaidą. Dažna tendencija – vietos valdžios institucijose dirbantys asmenys kartu veikia ir kaip žurnalistai, rengiantys publikacijas ar medžiagą regioninėms žiniasklaidos priemonėms, nors žurnalisto profesinė veikla nesuderinama su darbu valstybės ir vietos valdžios institucijose, dalyvavimu politinių partijų veikloje. Tai neabejotinai pažeidžia etiškos žiniasklaidos standartus, silpnina demokratiją ir pasitikėjimą pačia žiniasklaida.

2.16 Skaidrumo problema

Jau daugelį metų žiniasklaidos politikos siekiu skelbiamas duomenų apie valstybės institucijų veiklos viešinimui skirtų lėšų panaudojimą skaidrumas. Visuomenei vis dar neprieinama informacija, kur, kam ir kokiomis sumomis nuteka viešinimui skirtos lėšos. Valstybės ir savivaldybių institucijos, įstaigos samdo viešinimo agentūras, kurių parengta medžiaga bendradarbiavimo pagrindu vėliau atsiduria žiniasklaidos priemonėse užsakomųjų straipsnių pavidalu. Visa ši informacija visuomenei lieka nežinoma. Viešosios informacijos rengėjų (skleidėjų) deklaruojami duomenys yra nepakankami užtikrinti reikiamą visuomenės informavimo procesų skaidrumą. Šią nepakankamo viešosios informacijos rengėjų ir skleidėjų veiklos viešumo ir skaidrumo problemą turėjusi spręsti informacinė sistema (VIRSYS) vis dar kuriama, o jos funkcionavimo pradžia nukeliama ateičiai. Skaidrūs žiniasklaidos nuosavybės santykiai, vieši duomenys apie institucijų veiklos viešinimui, įvaizdžio formavimui ir visuomenės informavimui skirtas lėšas, jų panaudojimą demokratinėje visuomenėje turėtų būti natūralus dalykas. Skaidrumas negali būti tik vertybė, kurios žiniasklaida reikalauja iš kitų, bet pati dangstosi komercinėmis paslaptimis. Skaidrus savo interesų deklaravimas galėtų pademonstruoti pagarbą demokratijos reikalavimams, tapti ypatingu žiniasklaidai suteikiamų teisių sąlyga ir pasitikėjimą visuomenėje skatinančiu veiksniu.

Visuomenei nežinant, kas yra žiniasklaidos savininkai, vengiant deklaruoti savo verslo ryšius ir interesus, informacijos vartotojui sunku suprasti, ar išspausdinta publikacija užsakyta, ar objektyvi, kas paskatino jos atsiradimą. Nepažymėtą užsakomąjį turinį informacijos vartotojai priima kaip žurnalistikos produktą. Tokiomis sąlygomis viešoji erdvė panašėja į manipuliatyvių kovų areną, o žiniasklaida į politikų ar verslininkų įrankį, kuris naudojamas formuoti visuomenės nuomonę reikiama kryptimi. Visuomenės dėmesio nukreipimas nuo nepalankių žinių skaidos kita, dar labiau

dėmesį traukiančia ar skandalinga informacija – išryškėjusi negatyvi viešosios erdvės tendencija. Tokiu būdu žiniasklaida ne padeda stiprinti tiesos ir geriausių sprendimų paieškas, o veikdama rinkos sąlygomis dėl pelno aukoja esmines žurnalistines vertybes. Dėl šių tendencijų mažėja tikrosios, sąžiningos žurnalistikos, žmonėms tiesiog gali trūkti informacijos, o tai neabejotinai daro neigiamą įtaką demokratijai ir pilietinės visuomenės raidai apskritai.

2.17 Teisinio reglamentavimo pokyčiai

Daug žiniasklaidos verslo atstovų nepasitenkinimo ir papildomų ekonominių sunkumų sukėlė 2018 m. sausio 1 d. įsigaliojęs visiškas alkoholio reklamos draudimas. Iš kilo alkoholio reklamos užsienio leidiniuose, platinamuose Lietuvoje, problema. Prieš šį draudimą protestuota net drastiškais priemonėmis – plėšant ar užklijuojant tokių leidinių su alkoholio reklama puslapius.

Kitas reikšmingas teisinio reguliavimo pokytis – suvienodinti viešosios informacijos rengėjo (skleidėjo) veiklos sustabdymo ar nutraukimo pagrindai. Visuomenės informavimo įstatymo 52 straipsnio 1 dalyje įtvirtintos laikino viešosios informacijos rengėjų (skleidėjų) veiklos stabdymo ar nutraukimo sąlygos. Šioje teisės normoje nustatyta, kad viešosios informacijos rengėjo ir (ar) skleidėjo, išskyrus radijo ir (ar) televizijos programų transliuotojus ir (ar) retransliuotojus, veiklą gali laikinai sustabdyti arba nutraukti teismas, jeigu viešosios informacijos rengėjas ir (ar) skleidėjas pažeidžia šio įstatymo 19 straipsnio 1 ir 2 dalių nuostatas. Tačiau vadovaujantis Visuomenės informavimo įstatymo 31 straipsnio 15 dalies 2 punktu, transliavimo licencijos ir (ar) retransliuojamo turinio licencijos galiojimas gali būti stabdomas, jei pažeidžiamos šio įstatymo 19 straipsnio 1 ar 2 dalių nuostatos. Tokiu būdu kraštutinio poveikio priemonių viešosios informacijos rengėjams (skleidėjams) taikymui sukuriama skirtingas teisinis reguliavimas, o to neturėtų būti. Atsižvelgiant į tai, buvo pakeista Visuomenės informavimo įstatymo 52 straipsnio 1 dalies formulė, pagal kurią viešosios informacijos rengėjo ir (ar) skleidėjo veiklą gali laikinai sustabdyti arba nutraukti teismas, jeigu viešosios informacijos rengėjas ir (ar) skleidėjas pažeidžia šio įstatymo 19 straipsnio 1 ir (ar) 2 dalių nuostatas. Esant tokiam teisiniui reguliavimui asmuo, kurio garbę ir orumą pažeidžia atitinkamas viešosios informacijos rengėjas (skleidėjas) įgyja realią galimybę reikalauti, kad teismas laikinai stabdytų jo veiklą. Tokį teisinio reglamentavimo pokytį galima vertinti kaip gynybos nuo informacijos teise piktnaudžiaujančių viešosios informacijos rengėjų veiklos ribų išplėtimą. Kita vertus, taip ir liko neaiškus konkretus šios teisės normos įgyvendinimo mechanizmas. Nenustatyta, kiek kartų turi būti fiksuojamas 19 straipsnio 1 ir (ar) 2 dalies nuostatų pažeidimas, kokiame laikotarpyje, ar taikomas senaties terminas, kas konkrečiai (ar tik pats suinteresuotas asmuo, jo atstovas, ar ir žurnalistų etikos inspektorius ir pan.) turi teisę kreiptis į teismą, ar pakanka, kad pažeidimas būtų konstatuotas tik vieno asmens atžvilgiu, koks tokios poveikio priemonės santykis su kitais pažeistų žmogaus teisių gynimo būdais ir pan. Taigi teoriškai šis teisės normos pakeitimas palengvina poveikio priemonių taikymo sąlygas, tačiau esminis trūkumas išlieka – dėl nepakankamo apibrėžtumo norma sunkiai pritaikoma praktikoje.

Kai kurios teisėkūros iniciatyvos žiniasklaidos srityje sukėlė rezonansą visuomenėje kaip akivaizdus kėsintis į žodžio laisvę. Apžvelgiamu laikotarpiu bene aršiausios visuomenės ir žiniasklaidos sektoriaus reakcijos sulaukė įregistruoti Visuomenės informavimo įstatymo pakeitimų pasiūlymai, kuriais remiantis pusę visuomenės informavimo priemonės turinio turėtų sudaryti tik pozityvi informacija. Siūlytose pataisose numatyta net jos skelbimo vieta – pirmieji leidinio puslapiai arba informacinės programos pradžia. Tokiomis pataisomis jų iniciatorių laukiama rezultatas – padidėjęs pasitikėjimas valdžios institucijomis, žiniasklaida ir valstybe, išaugęs piliečių sąmoningumas, aktyvumas bei pilietiškumas – kelia rimtų abejonių, nes saviraiškos ribojimai dėl informacijos pobūdžio bendrame turinyje proporcijų ir jų skelbimo vietos tikrai nesiderina su demokratijos ir žiniasklaidos laisvės principais bei primena cenzūrą. Šie siūlymai iš esmės atima galimybę pačioms visuomenės informavimo priemonėms spręsti dėl savo turinio formavimo. Dėl kilusio didžiulio

visuomenės ir žurnalistų bendruomenės pasipriešinimo šias žiniasklaidą nepagrįstai varžančias Visuomenės informavimo įstatymo pataisas jų iniciatorių atsiėmė.

2.18 Savižudybių pateikimo žiniasklaidoje pokytis.

Įsigalėjusi negatyvi tendencija žiniasklaidoje aprašinėti savižudybes, nurodant ne tik nusižudžiusių ar bandžusių nusižudyti asmenų vardus, pavardes, kitus asmens duomenis taip pažeidžiant Visuomenės informavimo įstatymo 22 straipsnio 11 dalies 5 punktą, bet ir detalai pateikiant konkrečios savižudybės aplinkybes, motyvus, būdą ir pan. paskatino įstatymų leidėją realizuoti teisėkūros iniciatyvą ir Visuomenės informavimo įstatymo 22 straipsnio 11 dalį papildyti nauju 10 punktu, jog viešosios informacijos rengėjai ir (ar) skleidėjai „<...> skelbdami žinias apie savižudybes ar bandymus nusižudyti, neturi skelbti savižudybės ar bandymo nusižudyti motyvų, priemonių ir būdų, traktuoti savižudybės kaip tinkamo kokios nors problemos sprendimo būdo ar kaip savaime suprantamo, kasdienio fakto, vartoti savižudybes romantizuojančių apibūdinimų, rodyti savižudybės proceso ar bandančio nusižudyti, nusižudžiusio žmogaus. Informacijoje apie savižudybes ar bandymus nusižudyti privalu pranešti apie esamas emocinės ir psichologinės pagalbos galimybes bei pagalbos sau grupes nusižudžiusių artimiesiems.“ Įstatymų leidėjas įvertino suicidologijos tyrimų rezultatus, kurie parodė, jog savižudiškas elgesys gali būti perduodamas modeliavimo būdu (savižudiško elgesio kopijavimo efektas), ypač po įžymių žmonių savižudybių, o nusižudžiusio asmens duomenų nurodymas padidina skaitytojo (ypač jauno žmogaus) susitapatinimo su savižudybės auka tikimybę. Mokslškai nustatyta, jog po įvykusios savižudybės tiesiogiai nukenčia 5-6 žmonės (artimieji), kurie ir po įvykusios tragedijos išlaiko teisę į savo ir savo šeimos privatumo apsaugą, asmeninio gyvenimo faktų atskleidimo, jų viešo interpretavimo ir komentavimo draudimą. Savižudybė traktuotina kaip psichinės sveikatos problema, todėl daugelio savižudybių galima išvengti. Nauju reguliavimu siekta užtikrinti, kad informacija apie savižudybes žiniasklaidoje būtų trumpa, santūri, būtų privalomai nurodyti prevencijos ir pagalbos būdai, reikalingi aukštos savižudybių rizikos žmonėms, nusižudžiusių artimiesiems.

Nors naująjį savižudybių pateikimo reguliavimą žiniasklaidos atstovai vertino itin neigiamai, laikė jį žodžio laisvės suvaržymu, draudžiančiu skelbti bet kokią su savižudybe susijusią informaciją, tačiau po 2018 m. rugsėjo, kai įsigaliojo naujoji įstatymo norma, stebimas svarbus pokytis – visuomenės informavimo priemonės santūriau ir atsakingiau informuoja apie savižudybes, nebeskelbia nusižudžiusių žmonių asmens duomenų.

3. IŠVADOS

1. Nors socialiniai tinklai įsiveržė tarp populiariausių informacijos šaltinių, tačiau dėl savo nepatikimumo jie negali pakeisti tradicinių visuomenės informavimo priemonių. Tradicinė žiniasklaida ir socialinių tinklų medijos gali būti laikomos papildančiomis viena kitą, bet ne alternatyviais informacijos šaltiniais.
2. Sudarydami konkurenciją tradiciniams informacijos kanalams, perimdami žurnalistų teises, telkdami galią formuoti visuomenės nuomonę, įtakingi socialinių tinklų paskyrų valdytojai stokoja atsakomybės ir skaidrumo. Kol kas tokia veikla socialiniuose tinkluose išvengia tradicinei žiniasklaidai būdingo atsakomybės reglamentavimo.
3. Informacija tapo preke. Įsigalėjusi visuomenės informavimo priemonių ploto pardavinėjimo, užsakomųjų straipsnių skelbimo praktika, politikų ir verslo įtaka žiniasklaidai yra nesuderinama ir iškreipia demokratinę žiniasklaidos funkciją.
4. Išryškėjo didžiausia grėsmė žodžio laisvei ir nuomonių įvairovei – tai neskaidrios (korupcinės) verslo, politikų ir žiniasklaidos savininkų sąsajos.
5. Vis daugiau problemų kelia teisėsaugos institucijų surinktos informacijos paviešinimas per visuomenės informavimo priemones, nesilaikant žmogaus teisių apsaugos, ypač nekaltumo prezumpcijos, standartų. Šiame kontekste vis aktualesnis tampa ne tik (tiek) visuomenės informavimo priemonių, bet ir valstybės (teisėsaugos) institucijų atsakomybės klausimas.
6. Išgryninti draudžiamos viešai skleisti informacijos kriterijai įgalino spręsti nekaltumo prezumpcijos principo pažeidimo įrodinėjimo problemą.
7. Sugriežtinus teisinį reglamentavimą, visuomenės informavimo priemonės santūriau ir atsakingiau informuoja apie savižudybes, nebeskelbia nusižudžiusių žmonių asmens duomenų.
8. Išryškėjo pagrindinio Europos Sąjungos duomenų apsaugos reformos teisės akto – Bendrojo duomenų apsaugos reglamento – aiškinimo problemos, ypač kai klaidingai teikiant prioritetą asmens duomenų apsaugai, o jei tiksliau, nepagrįstai prisidengiant reglamentu, apribojama žiniasklaidos teisė į informaciją, nukenčia visuomenės teisė žinoti.
9. Pati auditorija turėtų rodyti didesnę susidomėjimą kokybiška žiniasklaida, kelti jai aukštesnius profesionalumo reikalavimus, o ne tenkintis brukamomis beprasmybėmis, influencerių formuojamomis nuomonėmis.
10. Viešojoje erdvėje trūksta pagarbos ne tik kitų žmonių, bet ir savo pačių privatumui.